

ArchitectuurCase

PLUK DE PETTEFLET

WOENSDAG

25 NOVEMBER 2009

Tekst: Hans van der Heijden

Beeld: Claus en Kaan pagina 8, 9, Edwin Prins pagina 10, 11

Stefan Müller pagina 13, 14

Vormgeving: stoopmanvos

Productie: AIR

Oplage: 100

Mede mogelijk dankzij:

De AIR ArchitectuurCases zijn bedoeld om afzonderlijke Rotterdamse gebouwen of fenomenen onder de loep te nemen en die via openbare gesprekken te verkennen. Hierbij worden lokale verschijnselen aan het internationale debat gekoppeld. De AIR ArchitectuurCases gaan over concrete gebouwen. Het gesprek over architectuur wordt gevoerd door praktijkbeoefenaren die worden uitgedaagd om over alle praktische aspecten van hun werk te vertellen. De architectuurkritiek wordt binnen de grenzen van het architectenvak zelf geformuleerd.

De Rotterdamse architect Hans van der Heijden is door AIR aangesteld als gastprogrammeur van de reeks ArchitectuurCases. Bij elke ArchitectuurCase schrijft hij een programmerende tekst.

Op woensdag 25 november spreken drie architecten over de kansen in de naoorlogse woonwijken Zuidwijk en Ommoord waarin architectonische interventies met zorg worden gedaan. De bouwopgave die zich aftekent beweegt zich tussen nieuwbouw en renovatie na sloop. Verkend wordt wat de kansen zijn voor het woningbouwontwerp in de bestaande stad.

Stefan Forster is architect en directeur van Stefan Forster Architekten in Frankfurt am Main

In zijn ontwerppraktijk staan nieuwbouw en renovatieprojecten als volwaardige opgaven naast elkaar.

Dikkie Scipio is architect bij Claus en Kaan Rotterdam.

Rick Wessels is architect van biq stadsontwerp.

Willem Hein Schenk is architect bij De Zwarte Hond.

Pluk de Petteflet

Er bestaan nogal wat vooroordelen over het suburbane leven: de idyllische woonmilieus met een architectuur van puntaken, voor- en achtertuinten en Gamma-schuttingen, bewoond door de gematigde middenklasse, die de stad is ontvlucht. Dat geldt in veel mindere mate voor de suburbs die tijdens de wederopbouw zijn ontstaan- in elk geval onder architecten die vaak menen dat de naoorlogse woonwijk de laatste opgave was die nog binnen de architectuur werd gedefinieerd. Doorgaans zijn de naoorlogse woonwijken al lang ingesloten in het huidige verstedelijkte gebied. Ze liggen niet meer 'buiten de stad'.

In Nederland worden kinderen groot met Pluk van de Petteflet. Schrijfster Annie M.G. Schmidt gaat voorbij aan de stereotypen van de buitenwijk of de naoorlogse hoogbouw. Voor Pluk is de Petteflet een habitat. Het is zijn microkosmos, waarin behalve de burgerlijke mevrouw Helderder ook de onconventionele mijnheer Stamper en zijn zeven zoons wonen. De architectuur van repeterende balkons is aanleiding voor spel en sociale interactie. Pluk hangt aan de apenketting om op ziekenbezoek te gaan bij de benedenburen. Vader Stamper houdt op zijn balkon een ketting vast die gevormd wordt door zijn zoons, die op hun beurt Pluk afzetten. De Petteflat van Annie Schmidt is een tastbaar architectonisch product, dat onderhevig is aan stedelijke processen. Schmidt beschrijft Pluk's habitat als een onderdeel van de alledaagse cultuur en normaliseert zijn torenflat en de suburb waarin deze staat.

Deze spanning tussen het alledaagse leven en de dynamiek van de naoorlogse stad en de ideologisch gekleurde blik op het fysieke ontwerp komt bij uitstek naar voren in de Rotterdamse wederopbouwwijken Zuidwijk en Ommoord. Het zijn canonieke architectonische werkstukken. Zuidwijk is de eerste stadsuitbreiding die tot stand kwam op de wijkgedachte. Deze notie werd in de Tweede Wereldoorlog in boeken als 'De toekomst der stad, de stad der toekomst' in het Nederlandse stadsontwerp geïntroduceerd. De sociologie van de stad werd verbonden aan haar gebouwde vorm. De relatiepatronen van gezin, straat, wooneenheid, buurt, wijk en stad kregen een fysieke vertaling. Elk schaalniveau werd gezien als deel van deze reeks. Uit het ontwerp blijkt een sterke ambitie om tendensen van stedelijk leven, zoals frictie, veelkleurigheid en orde-loosheid, buiten de deur te houden.

Zuidwijk werd door ontwerper Van Tijen direct na de oorlog opgezet als een wijk met acht buurten die om een centraal gelegen as met winkel- en wijkvoorzieningen lagen. De acht buurten werden alle anders uitgewerkt. Ommoord is op te vatten als het sluitstuk van deze reeks stadsuitbreidingen. Hier is enerzijds de schaal van het architectonische materiaal sterk vergroot en anderzijds is de stedenbouwkunde in toenemende mate als een gedetailleerde compositie van bouwmassa's gezien. Ontwerpster Lotte Stam-Beese ontwikkelde in Pendrecht de wooneenheid als driedimensionale bouwsteen van de wijk. Deze werd streng gerepeteerd totdat gestempelde buurten en wijken ontstonden. In Pendrecht bevatte de driedimensionale bouwsteen, het stempel, nog een menging van tuinwoningen, galerij- en portiekflats. In Stam-Beese's ontwerp voor Ommoord uit de jaren zestig werden echter alle tuinwoningen in aparte buurten ondergebracht. De hoogbouw is geconcentreerd in een parkachtig landschap dat wordt omsloten door een ringweg. Alleen de metro doorsnijdt het park. De hoogbouw is gestempeld. Als gevolg van de grote elementenbouw zijn de bouwmassa's sterk in schaal vergroot hetgeen in de compositie van de stempels wordt gereflecteerd. Het park wordt gevormd door slechts zes stempels. De variëteit binnen de stempels ontstaat door verschillen in hoogte en lengte tussen de gebouwen. Het woningtypologische verschil speelt in de compositie van de wooneenheden geen rol meer.

Zuidwijk

De architectonische lezing van de ontwerpen van Van Tijen en Stam-Beese vertoont een min of meer coherente ontwikkeling. Zuidwijk en Ommoord kunnen gezien worden als begin- en eindpunt in de ontwikkeling van de naoorlogse woonwijk. Dit ligt echter anders in de manier waarop de verstedelijking van Rotterdam aangrijpt. Zuidwijk maakt deel uit van Rotterdam Zuid dat door sommige planologen en stadseconomen al wordt afgeschreven als woongebied. Volgens hen zijn de potenties van dit deel van de stad laag door de excentrische ligging in de Randstad en de positie naast havens en industrie. Blijkbaar zijn krachtige injecties nodig, denk aan Pact Op Zuid, om de vitaliteit van Rotterdam Zuid te waarborgen. Dit ligt totaal anders voor een wijk als Ommoord, die weliswaar geïsoleerd ligt van het Rotterdamse stedelijke weefsel, maar zeer centraal in de Randstad ligt. Dankzij het intercitystation Rotterdam Alexander en de snelweg zijn Den Haag en Utrecht net zo eenvoudig te bereiken als Rotterdam. De verschillen in de woningvoorraad versterken deze ongelijkwaardigheid. In Ommoord staan ruime woningen, die dankzij de welvaart van de jaren '70 bijvoorbeeld altijd een lift hebben. Zuidwijk moet het doen met veel krappere woningen. Ommoord ligt naast het recreatiegebied aan de Rotte, Zuidwijk ligt aan de zuidelijke ringweg van Rotterdam. Een vergelijking tussen twee recente woningbouwprojecten geeft inzicht in de dynamiek van Zuidwijk en Ommoord en de manier waarop interventies in deze wijken worden bedacht.

Ommoord

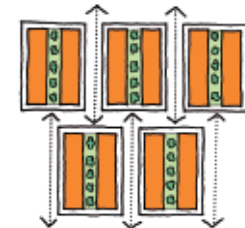
In de buurt De Burgen van Zuidwijk heeft het bureau Claus en Kaan een stedenbouwkundig plan gemaakt, dat is gebaseerd op sloop van bijna alle gestapelde woningen. De resterende laagbouwwoningen met tuin vormen de aanzet voor een nieuwe buurt. Het nieuwe De Burgen bestaat uit comfortabele appartementen en eengezinswoningen met tuin. Deze laatste zijn verkaveld met kleine achtertuinen, die aan collectieve groene ruimten liggen. Deze zijn weliswaar afsluitbaar, maar de straten hebben een knikkend verloop, waardoor het groen steeds verbonden blijft aan het circulatienetwerk in de buurt. De collectiviteit van de naoorlogse stedenbouw komt in een hofachtige vorm in het moderne woonprogramma terecht. Het programma van de buurt is gevarieerd. Er zijn torens, gestapelde woonvormen in gesloten blokken en diverse vormen van laagbouw.

collectief groen

plankaart De Burgen

schema laagbouw

doorzicht collectieve tuinen

De architectuur van de eengezinswoningen is van de hand van Claus en Kaan en Joost Kühne. Beide architecten hebben woningen ontworpen die de lokale precedents volgen. In de gevels is een combinatie gemaakt van grote houten puien, veel glas, metselwerk vlakken en prefab betonnen lijsten. Het beton weerspiegelt de positie van dragende wanden en vloeren.

De vernieuwing van De Burgen is dus als één coherente architectonische opgave gesteld. Het is een grootschalige, integrale opgave, zoals eerder de Horsten-buurt in Zuidwijk is gereconstrueerd. In Ommoord daarentegen bestaat blijkbaar voldoende vertrouwen in het accommoderende vermogen van de naoorlogse woningen en stedsbouw. De betrokken vastgoedeigenaren hebben in een convenant afgesproken om de wijk te consolideren. In de hoogbouw tekent zich langzamerhand de asynchroniteit van onderhouds- en renovatie-ingrepen af. Sommige gebouwen worden zeer terughoudend onderhouden, bij andere zijn vergaande renovaties doorgevoerd.

Een voorbeeld van deze laatste optie is een renovatie die door biq stadsontwerp is ontworpen. Woningcorporatie Woonbron had vier lange knikflats in bezit, die zowel in hun eigen portefeuille als in het aanbod van Ommoord afgleed naar het onderste kwaliteitssegment van de lokale huurmarkt. De ambitie was om de knikflats beschikbaar te houden voor lage huren, maar de fysieke kwaliteit te verhogen. Het plan van biq voorziet in een paarsgewijze herpositionering. Twee gebouwen zijn bestemd voor ouderen. De schaal van de gebouwen is benut door collectieve voorzieningen naast de hoofdentree toe te voegen. De garages op de begane grond zijn verwijderd. De fietsenbergingen zijn vervangen door gemeenschappelijke stallingen bij de hoofdentree en privé bergingen op de verdiepingen. Op de begane grond zijn nieuwe woningen gemaakt. Het blok is aan de voor- en achterzijde uitgebouwd. Aan de zuidzijde zijn ruime terrassen met houten vlonders gemaakt. De twee andere gebouwen zijn bestemd voor de koopmarkt. Hier werd het noodzakelijk gevonden om de gebouwen in drie kleinere zelfstandige eenheden te verdelen. De galerijen zijn onderbroken en elk segment is voorzien van een eigen lift en noodtrappenhuizen. De nieuwe stijpunten zijn als toevoegingen zichtbaar in het architectonisch beeld. Ook hier is de begane grond uitgebouwd. Hierin zijn nieuwe entrees opgenomen. Aan de entreezijde zijn brede en hoge woonhallen voor de woningen op de eerste verdieping toegevoegd. In alle gebouwen wijken de nieuwe woningtypes af van de al beschikbare woningen. Nadrukkelijk wordt ingespeeld op gedifferentieerde doelgroepen. De nieuwe architectonische elementen zijn ontleend aan het architectonische repertoire van de aannemersarchitectuur in Ommoord. Op de begane grond ontstaat een plint met geprefabriceerde kolommen en architraven, waartussen metselwerk vlakken en brons geanodiseerde kozijnen zijn gevat. De toegevoegde noodtrappenhuizen zijn staalconstructies met veel glas.

nieuwe woningen begane grond

Deze twee projecten laten zien wat het architectonische product kan zijn van de vernieuwingsoperaties in de Rotterdamse naoorlogse woonwijk. De verschillen liggen voor de hand. Het project van Claus en Kaan vervangt kleine woningen, die direct na de oorlog zijn gemaakt. Het project snijdt veel dieper in de fysieke structuur dan de renovatie van biq. Dat heeft niet alleen met de fysieke kwaliteit van woning en wijk te maken. Het is uiteindelijk een gevolg van de perifere ligging van Zuidwijk in de zuidelijke Randstad en het afnemende vertrouwen in de woonkwaliteit van Rotterdam Zuid. De interventies lopen dus uiteen. Het is goed om vast te stellen dat de keuze tussen sloop en nieuwbouw niet in het architectonische domein valt. Het is een politieke keuze op hoger schaalniveau, die is gebaseerd op vastgoedtechnische, planologische en stads-economische overwegingen.

nieuwe stijpunten

In architectonisch opzicht zijn echter twee overeenkomsten interessant.

Als eerste blijkt dat beide projecten als uiting van verstedelijking zijn opgevat. De wijkgedachte en alle bijbehorende sociale determinatie is zowel in Zuidwijk als Ommoord bezweken voor een proces van verandering en verkleuring. De instroom van nieuwe bewoners die niet per definitie vertrouwd zijn met de codes van de eerste generatie bewoners is een natuurlijk gegeven in de stad. Daarnaast manifesteert de veroudering van het vastgoed zich. Gebouwen blijken in verschillende mate in staat te zijn om veranderende maatschappelijke vragen te beantwoorden. De projecten van Claus en Kaan en biq definiëren accuraat op welke onderdelen deze tendensen binnen het architectonische domein zijn te lokaliseren. De verstedelijking grijpt op verschillende manier aan op het ontwerp. Het leidt tot programmatische en typologische diversiteit en stimuleert een heroverweging van de relatie tussen gebouw en maaiveld. In zowel Ommoord als De Burgen zijn dit expliciete architectonische thema's.

Als tweede valt op dat het architectonische repertoire van de wederopbouw in de interventies is benut. Zowel de nieuwbouw als de renovatie richt zich op lokale beelden en tekent zich in het stadsbeeld niet als een scherpe discontinuïteit af. Waar Pluk met zijn vrienden moest vechten tegen de sloop van zijn speelplek bij de Petteflat, de Torteltuin, wordt de bestaande stad door Claus en Kaan en biq niet als schraal of verwerpelijk gezien, maar als een betekenisvol precedent.

Uit beide ontwerpen blijkt een ambitie om dóór te bouwen aan te stad. Deze houding is het waard om door te denken op zijn bruikbaarheid voor de vernieuwing van de stad Rotterdam.

Gebruikte literatuur

Ir. A. Bos,
De stad der toekomst, de toekomst der stad, A. Voorhoeve, Rotterdam 1946

Umberto Barbieri e.a. (red),
Stedebouw in Rotterdam, plannen en opstellen 1940-1981,
Van Genneep, Amsterdam 1981

Jan de Heer,
Architectuur en serie, in: Umberto Barbieri (red), *Architectuur en planning, Nederland 1940-1980*,
Uitgeverij 010, Rotterdam 1983

Roy Bijhouwer, Erick van Egeraat, Stefan Gall,
De vorm van de herhaling, in: Umberto Barbieri (red), *Architectuur en planning, Nederland 1940-1980*,
Uitgeverij 010, Rotterdam 1983

Ton Idsinga, Jeroen Schilt,
Architect W. van Tijen 1894-1974, Staatsuitgeverij, Den Haag z.j.

Helene Damen, Anne-Mie Devolder (red),
Lotte Stam-Beese 1903-1988, Uitgeverij De Hef, Rotterdam 1993

wo 16 sep 2009

Nederland

bouwt in baksteen

wo 14 okt 2009

**Exotische
bronnen**

wo 25 nov 2009

Pluk

de Petteflet

wo 10 feb 2010

Kantelend

in het tegenlicht

wo 24 mrt 2010

Europa

aan de Maas

wo 28 apr 2010

**Geprefabriceerde
ornamentiek**

wo 15 sep 2010

Rotterdam en de kunst

van het motoronderhoud

wo 13 okt 2010

De stad

keert zich

wo 24 nov 2010

Rotterdam

het laboratorium voorbij